

дично територія «народів без держави» зазнає численних переділів між іншими країнами без врахування інтересів цих народів. Це яскраво простежується на прикладі України у минулому; в) стрімкий та незворотний розвиток глобалізаційних процесів і, як наслідок, інтенсифікація міграцій, поглиблюють етнічну розмаїтість в межах кожної зі світових держав. Це загострює загальну соціальну конкуренцію за ресурси та можливості. Це може стати реальністю і для України; г) як і в Україні, у багатьох новітніх державах світу значну частину населення складає етнос, держава якого колись панувала на території новітньої держави (в Україні та інших пострадянських країнах, це росіяни).

У сучасному світі практично не існує мононаціональних держав. Наявна політична карта світу не відповідає інтересам і суверенним устремлінням багатьох народів. Територіальні претензії до сусідів є практично у кожній державі. Все це свідчить про об'єктивний та системний характер проблеми етнічного сепаратизму, історичні передумови для якої формувалися протягом тривалого часу.

У перспективі основні зусилля дослідників мають бути спрямовані на залагодження проблеми історичної неспра-

ведливості. Для цього потрібен пошук універсальних для всієї світової спільноти методів і засобів досягнення компромісу між збереженням існуючих кордонів держав та врахуванням інтересів народів, що не мають своїх держав, але бажають бути суверенними.

1. Брук С. И. Население мира / С. И. Брук // Этнодемографический справочник. – Москва, 1981.
2. Жук П. Етнополітична карта світу ХХІ століття: Методичний і предметний коментарі / [Жук П., Мазур Н., Соломонюк Р., Турчак Р.]. – Тернопіль: Мандрівець, 2000.
3. Иванецкий Антон. В США выяснили, на скольких языках говорят население страны / А. Иванецкий // Демоскоп weekly. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2005/0195/gazeta025.php>.
4. Ландабасо Ануло А. И., Коновалов А. М. Терроризм и этнополитические конфликты / А. И. Ландабасо Ангуло, А. М. Коновалов // Книга 1. Из истории басков. – М., 2004. – С. 23–49.
5. Маначинський О. Броз Тіто, Енвер Ходжа, Йосиф Stalin и НАТО в битве за Косово / Олександр Маначинський // Косовская правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kosovo.ws/>.
6. Трухачев Вадим. Баски взяли решительный курс на отделение от Испании / Вадим Трухачев // Правда.ru – 2008. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pravda.ru/world/europe/european/283213-3/>.
7. Україна у топ-5 держав за кількістю іммігрантів // Перша рейтингова система. – 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rate1.com.ua/politika/mizhnarodni-vidnosini/-793aed6f20/>.

Людмила Божук

Українська освіта за рубежем: способи себепредставлення та ширення українського у світі

Проаналізовано роль української освіти за рубежем як важливого чинника себепредставлення українців та ширення українського у світі.

The role of Ukrainian education abroad as Ukrainians self-expression important factor and spread of Ukrainian in the world were analyzed.

Досліджуючи проблеми культурно-історичного досвіду українства, ми зосередили свою увагу на освітній сфері, оскільки саме через систему освіти, передовсім національної, відбувається засвоєння культурних цінностей, збереження і передача майбутнім поколінням досвіду по-передніх поколінь. За твердженнями дослідників, навіть у сучасному глобалізованому світі система цінностей залишається одним із визначальних чинників збереження національної ідентичності. Зокрема, С. Кримський, характеризуючи світовий цивілізаційний процес, говорить про його багатоповерховість, де інтеграційні процеси (глобалізація, різноманітні інститути) – це «верхній (у сенсі пізнішого часу його появи, а не у сенсі фундаментальності) поверх світової спільноти». Охоплюючи, головним чином, сферу виробництва, економіки, комунікацій, науки, він не є абсолютною щодо культури, в якій, за твердженням науковця, залишається «фундаментальна диференціація людства». Таким чином, попри нарощання глобалізації, «диференціація культур Заходу, Сходу, Півночі та Півдня» лише поглиbuється. Отже, цілком логічним, як нам видається, є висновок С. Кримського про те, що «за всієї необхідності включення до світової спільноти, врахування інтеграційних процесів в економіці та виробництві, найважливішим засобом збереження національної самоідентифікації є розвиток культури. Бо саме культура розвиває особистість людини, формує людей, нові покоління. І в напрямі саме культури проходить головна магістраль національної ідентифікації. Звичайно, велике значення має державний чинник – національний суверенітет, національна політика, але ці питання наразі починають постулатися культурним процесам» [5, 4].

Принагідно варто згадати, що належність до нації визначається спільною суспільно-культурною моделлю, яка охоплює такі елементи, як культура (у найширшому сенсі цього слова), релігія, історія, мова, життєвий простір, усвідомлення спільноти і належності до спільноти, соціальна та політична організованість тощо. Як уже зазначалося вище, одним із основних способів передачі і засвоєння культурно-історичного досвіду спільноти є освіта, оскільки саме через процеси освіти суспільство підтримує своє існування, а відтак «соціалізація» його громадян здійснюється шляхом «засвоєння визначених освітньою системою форм публічного знання, включаючи цінності та норми» [10, 43].

Власне на цьому наголошують й такі теоретики націєтворення як Е. Гелнер та Е. Хобсбаум, констатуючи, що освіта була головним механізмом, який сприяв появі сучасних західних цивілізацій. Так Е. Гелнер, зокрема, доводив, що утвердження національної колективної ідентичності й, зрештою, об'єднання розрізнених етнічних і класових груп у єдине ціле є головною функцією школи, бо саме через систему загальної стандартизованої освіти досягається ефект соціокультурного та політичного гомогенного суспільства, котрим є сучасна нація – держава західного типу [3, 84–86]. У цьому контексті освіта, на переважання Е. Сміта, не менш потрібна для «добра національної спільноти, як і для добра індивіда», оскільки метою освітньо-виховної системи у всіх національних державах є формування громадянина, здатного відтворювати національні імперативи і готового присвятити себе «служінню суспільства» [12, 125–126].

Отже, можемо констатувати: рівень і якість національної системи освіти визначають розвиток особистості як но-

ся знань, а відтак і активного участника суспільних процесів. На сучасному етапі національні інтереси України потребують державної підтримки збереження української ідентичності, і то не лише власних громадян, але й мільйонів українців зарубіжжя, які, як зазначено в Національній концепції співпраці із закордонними українцями, є «невід'ємною частиною світової української спільноти» [9, 53].

Маємо акцентувати увагу на тому, що тепер кожна країна, яка має діаспору за кордоном, не тільки декларує, а й робить її певним інструментом своєї політики. Не є виключенням і Україна, яку, поза всякими сумнівами, можна зарахувати до країн з найчисленнішою діаспорою. Нині число іноземних громадян українського походження, які постійно проживають за межами України, за даними офіційних переписів населення та підрахунками українських організацій, церков, відповідних інституцій науково-дослідного спрямування, а також імміграційних служб, становить від 16 до 20 млн осіб. Закордонні українці розселені майже у ста країнах світу. Більш ніж у 60 державах нині діють їхні громадські об'єднання. Лише Світовий конгрес українців (СКУ), який є найбільшою організацією міжнародного характеру, об'єднує близько 300 громадських інституцій майже в 30 країнах [4, 3].

Аналіз досвіду створення освітніх осередків у середовищі українських емігрантів переконливо свідчить про усвідомлення ними значущості освіти для майбутніх поколінь та її ролі для національної ідентифікації. Для українців, розпорешених по всьому світу, життєво важливим завданням стало збереження рідної мови. Перша і частково друга хвиля переселень з українських земель на Захід диктувалися соціально-економічними причинами і тому, відповідно, мали заробітчанський характер. Саме в цей час, період до Першої світової війни, були закладені підвалини організованого культурно-громадського життя західної української діаспори загалом і українського шкільництва, зокрема. Відбувався цей процес шляхом «становлення організаційної мережі і формування чіткої національної ідентичності» [4, 122]. Перші «Просвіти» й Українські доми, що поставали в місцях поселення українців на кошти, пожертвувані ними самими, зробили свою справу, адже в основі їхньої діяльності було пробудження почуття національної свідомості, власної національно-культурної окремішності й значущості.

Українські рідні школи, «просвітні» товариства, курси українознавства з моменту їх появи у країнах поселення українців були не лише осередками освіти, але й вели також значну культурно-просвітницьку діяльність як серед своїх земляків, так і в іншонаціональному середовищі. З цією метою при них створюються співацько-драматичні, театральні, музичні гуртки, студії декоративно-ужиткового мистецтва, хори, спортивні клуби тощо. Тобто, українська культура, по-суті, почала виявляти себе з часу, коли до Нового світу приїхали перші іммігранти з України у 70-х – 80-х рр. ХІХ ст. Таким чином, українські громади у країнах проживання діяли як самоорганізована спільнота.

Діяльність українських наукових та освітніх закладів як вищої, так і середньої ланки на еміграції мала всеукраїнське значення, оскільки забезпечувала реалізацію завдань, які не могли бути вирішенні на українських землях. По-перше, представлення світовіздобутків української культури, яке здійснювалося через безпосередні контакти з європейськими та північноамериканськими науково-освітніми й культурними осередками, що, в свою чергу, спри-

яло піднесення української освіти та науки до світового рівня. Водночас, тим самим здійснювалося інституційне відстоювання права українців на утвердження в світовому освітньому та науковому просторі. Роздумуючи над цією проблемою, Михайло Вєтухів, перший президент Української Вільної Академії Наук (УВАН) у США, наголошував: «Українська культура і наука повинні дати свою вкладку до світової науки, світової культури, бо лише тоді українці будуть належно оцінені. Світова культура повинна реально відчути, побачити, увібрати в себе досягнення української культури» [2, 262]. Саме таке завдання – доносити досягнення української науки і культури до світової спільноти – поставили перед собою наукові сили УВАН і НТШ. По-друге, підготовка та виховання нових кадрів інтелектуальних працівників, які, як на чужині, так і в ріднім краю, розвивали б українську науку, освіту, інженерно-технічну думку та мистецтво, поповнюючи тим самим культурні набутики українського народу.

Активізація українського життя на еміграції в період між двома світовими війнами була викликана прибутиям з України до країн поселення українських громад свідомих одиниць – учасників Української революції 1917–1921 рр. Візьмемо кілька прикладів. Так, у 1928 р. до Буенос-Айресу приїздить нова група емігрантів, переважно наддніпрянців, які виїхали з України під кінець Першої світової війни як вояки Української Армії. Після кількох років перебування в Чехії, в Празі, вони емігрували в Аргентину, спричинивши «пожавлення громадського життя в Буенос-Айресі» [7, 21] – згадуvala одна із засновниць і активних діячок Товариства «Просвіта» та недільної школи в Беріссо й Буенос-Айресі Тетяна Михайлівська-Цимбал.

Серед цієї когорти «пражан» був і відомий український графік, митець, громадський діяч Віктор Цимбал. Навчаючись у Київській гімназії імені Кирило-Мефодіївського Братства, яку закінчив уже за доби УНР, брав активну участь у визвольній боротьбі, належачи до студентського Куреня, а пізніше – до Старшинської Спільноти Школи. З 1920 р. – на еміграції, спочатку в Польщі (табір інтернованих у Каліші), а з 1923 р. – у Празі, де одночасно студіює в Українській Студії Пластичного мистецтва та Високій Мистецько-промисловій школі. У 1928 р. виїжджає до Аргентини, де закладає власну графічну майстерню і мистецьку школу, активно включається в громадську працю в Буенос-Айресі: фінансує та утримує рідну школу у Валентін Альсіна (передмістя Буенос-Айреса), безкоштовно оформлює майже всі українські видання в Аргентині (календарі «Просвіти», «Українське слово», «Плуг і меч», «Сонечко», «Наш клич», «Історія України» М. Аркаса та ін.) [7, 88–92].

Через усе життя гордо проніс свою українськість й відомий український художник Петро Мегик. Здобувши середню освіту в 1920 р. у Кам'янець-Подільському на стипендію, призначену урядом УНР, вступає до Академії Мистецтв у Варшаві, яку успішно завершує 1925 р. з дипломом «учителя рисунків» для технічних шкіл. Під час навчання в Академії Мистецтв разом з П. Андrusівим, В. Васьківським, О. Мариняком, Н. Хасевичем, М. Щербаком зорганізовує Український Мистецький Гурток «Спокій», обирається його головою. Після Другої світової війни емігрує до США, де з 1952 р. очолює навчальну Українську Мистецьку Студію, через яку перейшли сотні виставок, починаючи від річних студентських – до показу праць українських митців зі світовою славою таких, як С. Борачок, Г. Крук, М. Осінчук, Л. Гуцалюк, Я. Гніздовський, Л. Молодожанін

(Лео Мол), Р. Жук, М. Барвінчак, В. Васьківський, С. Литвиненко та ін. Засновник і редактор журналу «Нотатки з Мистецтва», член НТШ та УВАН П. Мегик завжди пам'ятив, що стипендія, яку він отримав від української держави у короткий час її існування, дала йому можливість не лише здобути освіту, але й віднайти своє місце в житті: «Я дістав стипендію в сумі 300 карбованців від української держави. Держава перестала існувати, тому цей довг я буду сплачувати працею над культурою свого народу до кінця моого життя» [1, 178].

Простежуючи життєво-творчий шлях багатьох громадських, науково-освітніх, культурних діячів української еміграції, стає помітною важлива закономірність – освіта й виховання, отримані в рідній українській школі на Батьківщині, або ж пізніше – в українських освітніх закладах на еміграції, заклали міцний підмурок свідомого українського патріота, який, перебуваючи у різних країнах світу, через усе своє життя проніс любов до України, всіма можливими і доступними засобами зберігав свою українськість як таку, словом і ділом продовжував служити рідному краю, не чекаючи за це матеріальних винагород – з вірою у відновлення Української держави.

Віддаючи належне діяльності українських емігрантів, створених ними наукових, освітніх, мистецьких інституцій у добу першої та другої еміграційних хвиль, маємо говорити про їх принципову значущість для сьогодення: адже йдеться, головно, про безпосереднє увіходження української культури у світову.

Варто зазначити, що особливо вагомими в галузі української освіти є здобутки канадських українців, які наполегливою боротьбою уже в третю добу еміграції (під час Другої світової війни та по її закінченні) змогли розв'язати одне з найважливіших питань української освіти – українську мову було впроваджено в державні школи Канади.

Новий поштовх до розвитку українського шкільництва та українських наукових осередків надала політика багатокультурності, проголошена в 1970-х рр. урядом Канади. Концепцію цієї політики розробив український мовознавець, історик Ярослав-Богдан Рудницький. Будучи членом федеральної Королівської Комісії з питань двомовності й двокультурності у Канаді (1963–1971), він відстоював ідею багатомовної Канади з двома офіційними та багатьма регіональними мовами. Зокрема, у тих західних провінціях країни, де українці складають біля 10 % населення, Я. Рудницький пропонував запровадити українську мову як провінційну чи регіональну. У 1963 р. на розгляд канадського парламенту її представив сенатор українського походження П. Юзик. Активну участь у русі багатокультурності брали також українські науково-освітні діячі, викладачі канадських університетів: Я. Славутич, Й. Войцехівський, К. Біда, П. Воробій, В. Кисилевський, В. Буйняк та ін. [11, 160–165].

Сьогодні в цій країні діють понад 100 загальноосвітніх двомовних шкіл, 7 університетських кафедр, де вивчаються українознавчі предмети. Отже, можемо стверджувати, що в сучасній канадській державі реально функціонують елементи цілісної системи української освіти, яка стала можливою завдяки цілеспрямованій роботі етнічної громади та підтримки на державному рівні.

У світлі асиміляційних процесів закордонні українці – прихильники оптимального етнічного збереження, вбачають перспективи у світських інституціях та діяльності освітніх установ (школи українознавства, молодіжні орга-

нізації, культурні, мистецькі, наукові заходи). Активно діють осередки української культури в Едмонтоні, Саскатуні, Вінніпезі й Торонто. Велику культурно-просвітницьку діяльність проводять музеї української культури міст Саскатун, Торонто, Вінніпег, Український архів-музей в Едмонтоні. Потужну науково-освітню роботу проводить Канадський інститут українських студій при Альбертському університеті, відкритий 1976 р. При Інституті діє найбільший у західному світі український методичний кабінет – «Осередок ресурсів», де зберігаються педагогічні та дидактичні матеріали з різних країн світу. Від 1982 р. Інститут влаштовує щорічні літні курси для вчителів української мови.

З метою підтримки освітньої діяльності навчальних українських канадських студій, що неможлива без вагомого наукового забезпечення, примноження та поширення знань про Україну й українців у Канаді і світі засновуються українознавчі науково-дослідні інституції – центри, програми, проекти при канадських університетах. Серед них, крім вищезгаданого інституту, кафедра українських студій при Торонтському університеті (1980); Центр українських студій при Манітобському університеті (1981); кафедра української культури та етнографії імені Гуцулляків при Альбертському університеті (1989); кафедра українознавства при університеті Оттави (1993); Центр дослідження української спадщини при Саскачеванському університеті (1999); Програма вивчення України імені Петра Яцика (започаткована 2001 р.) при Торонтському університеті. Сприятиме вивченю та популяризації знань про українців зарубіжжя як невід'ємну складову українського етносу і новий (2007 р.) Проект досліджень української діаспори, що здійснюватиметься в рамках Українсько-канадської програми Канадського інституту українських студій на кошти засновників Вічного фонду для підтримки досліджень української діаспори, відомих меценатів – Петра і Доріс Кулів.

Важливим чинником національної ідентичності та ефективним засобом підтримки українського у світі на сучасному етапі розвитку шкільництва в українському зарубіжжі залишаються школи українознавства, які набули поширення, особливо в США, після Другої світової війни. Вивчення в цих школах таких предметів, як українська мова, література, історія, географія, культура, забезпечує підтримку традицій, культурних і духовних надбань українського народу в українських громадах за рубежем та дає можливість виховувати українську діаспорну молодь в усвідомленні власної національної ідентичності. Переконливі докази життєздатності шкіл українознавства сьогодні і на майбутнє були отримані нами з Інтернет-інтерв'ю із Алексом (Олександром) Даїком, 1970 року народження, громадянином США, українцем за походженням. Поділившись спогадами про навчання в суботній школі українознавства м. Пассек (штат Нью Джерсі), яку відвідував від садочка – до 8-го класу, Олесь закцентував увагу на тому, що шкільне навчання, атмосфера, яку створювали, передовсім, педагоги, залишили на все життя позитивні та приємні враження: «Було знайомство, товариство. Наші вчителі були різні, але всі вони дуже дбали про нас учнів і нашу українську мову, культуру і особливо, її підтримання за кордоном в діаспорі». Переважна більшість учнів, зустрічами вчителів та свідомих батьків, належала до Пласту або СУМУ, залучаючись таким чином до участі у громад-

ському житті*. Безперечно, що вивчення української мови, історії, культури в школах українознавства стали визначальним засобом самовизначення українців, зокрема, в США. Попри все, впродовж майже 60-ти років існування ці школи закінчили понад 30 тис. [13, 17] американців українського походження, а це – вагомий аргумент на користь їх подальшого розвитку та важливості у справі збереження й ширення українського у світі.

Ширенню знань про Україну й українську культуру сприяє організація різноманітних міжнародних мистецьких фестивалів, конкурсів. Серед них варто виокремити Всеросійський конкурс на краще читання поетичних творів Тараса Шевченка (започаткований 2002 р. в рамках святкування Шевченківських днів), конкурс читців «Мова солов'їна», зорганізований МОН України для учнів українського зарубіжжя, Міжнародний конкурс-фестиваль дитячої та юнацької творчості «Всі ми діти, твої Україно!», в якому у 2007 р. взяли участь 400 дітей з України та української діаспори, Міжнародний дитячо-молодіжний український фестиваль в Уфі (вперше проведений у грудні 2007 р.), щорічні Фестивалі слобідської української культури в Розсоши (Воронезька обл.) тощо [6; 8; 14].

Таким чином, можемо стверджувати, що школа, національна освіта в іншокультурному середовищі є не лише важливим чинником етнозбереження, який реалізується через навчання рідною мовою та виховання у національ-

ному дусі української молоді, але й важливим способом себепредставлення і ширення українського у світі.

1. *Андрусів П.* Мистецтво – найміцнша зброя: статті, промови й огляди / Петро Андрусів. – Нью-Йорк; Париж; Торонто: Наукове товариство ім. Шевченка, 1987. – 455 с. – (Бібліотека українознавства; т. 57).
2. *Ветухів М.* Думки про сучасні шляхи української науки // Михайло Ветухів перший президент УВАН у США / Михайло Ветухів. – Нью-Йорк; К.; Львів, 2004. – 383 с.
3. *Гелнер Е.* Нації та націоналізм / Ернст Гелнер // Національна ідентичність: хрестоматія [упоряд. Т. Воропай]. – Харків: Крок, 2002. – 316 с.
4. *Євтух В. Б.* Закордонне українство: навч. посіб. / Євтух В. Б., Трощинський В. П., Попок А. А. – К.: ВІК, 2005. – 308 с.
5. *Кримський С.* Як Україні зберегти свою ідентичність та одночасно не закриватися від іншого світу / Сергій Кримський // День. – 2001. – 11 жовтня.
6. *Мельник Л.* Фінал конкурсу на краще читання поетичних творів Тараса Шевченка / Людмила Мельник // Український дім. – 2007. – Число 26.
7. *Михайлівська-Цимбал Т.* Спогади: Моє життя на еміграції / Тетяна Михайлівська-Цимбал. – Буенос-Айрес: Видавництво Юліяна Середяка, 1984. – 184 с.
8. *Найденко Л.* Лепеки закінчили навчальний рік // <http://kobza.com.ua/content/view/1917/41/>.
9. *Національна концепція співпраці* із закордонними українцями // Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань на тему: «Закордонне українство: сучасний стан та перспективи співпраці». – К., 2009. – 63 с.
10. *Пелагеша Н.* Освіта для де/конструкції ідентичності (про політичний зміст Болонського процесу) / Н. Пелагеша // Віче. – 2007. – № 13. – С. 43–45.
11. *Славутич Яр.* У вири багатокультурності: спогади учасника / Яр Славутич. – Едмонтон: Славута, 1988. – 224 с.
12. *Сміт Е.* Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт. – К.: Основи, 1994. – 223 с.
13. *Твардовський П.* Всеамериканська українська вчительська конференція 17–19 червня 2005 р. / Петро Твардовський // Рідна школа. – 2005. – № 142. – С. 15–18.
14. *Товариству «Перевесло»* 15 років // <http://kobza.com.ua/content/view/801/50/>.

Світлана Бойко

Проблема етнозбереження і консолідації українського суспільства

В статті розглядаються питання етнозбереження, а також національна самосвідомість і національна пам'ять як важливі чинники консолідації українського суспільства. Аналізується проблема розробки загальноукраїнської стратегії збалансованого розвитку, яка може стати чинником стабілізації, консолідації та мобілізації українського суспільства.

Ethnopreservation and national identity and national memory as an important factor of consolidation of Ukrainian society are analyzed in the article. Author researches the problem of developing a nation-wide strategy for sustainable development, which could become a factor of stabilization, consolidation and mobilization for Ukrainian society.

Кожне суспільство час від часу входить у такий стан свого розвитку, коли старі цінності й смисложиттєві настанови не здатні виконувати в житті особистості роль духовних демаркаційних ліній між добром і злом, доцільністю і цинізмом, як у ситуаціях повсякденного спілкування, так і в намаганнях зорієнтуватись у базових основах власної буттєвості. У такі моменти люди, намагаючись зберегти наявний потенціал культурного досвіду, «запас людськості», відчувають потребу осмислити глибинну сутність своєї духовності, віднайти (чи хоч би пережити ілюзію такого віднайдення) ті інваріантні культурних норм, які могли бстати опорою в незвичних і дискомфортних життєвих обставинах [12, 240–241]. Зазвичай полем пошуку виступає минуле власного етносу, роду, держави.

А зберігання в національній свідомості минулого, найважливіших його моментів, мови, релігії, звичаїв, здобутків культури (матеріальної і духовної), здобутків у галузі мистецтва і науки, пов'язане з процесами пам'яті. При цьому слід враховувати також, що пам'ять може бути здоровою і хворою, нормальню і ненормальною [1]. Нормальна національна пам'ять полягає в тому, що народ твердо пам'ятає своє минуле, в першу чергу, його найважливіші моменти. Здорова національна пам'ять з'єднується

з правильною оцінкою минулого. Славні події своєї історії народ шанує, вони стають для нього предметом національних гордощів, а згадуючи моменти темні, народ засуджує їх і намагається виправити старі помилки. Таке ж саме ставлення здорової нації до традицій і звичаїв. Між ними є такі, що їх слід дотримуватися й шанувати. Це, перш за все, звичаї, пов'язані з релігією, мораллю тощо. Але є звичаї, які було б шкідливо відновлювати, бо вони можуть затримувати розвиток нації або включають у себе щось ненормальне чи таке, що знижує національну гідність.

Здорова нація з великою пошаною ставиться до видатних діячів минулого: видатних політичних діячів, полководців, діячів у галузі релігії, науки, мистецтва. А головне, здорова нація міцно зберігає свою релігію і мову. Прикладом здорових націй можуть бути німці, фіні та інші. Здорова національна пам'ять разом з великою наполегливістю і систематичністю в праці дає німцям можливість вийти з честю з важких ситуацій, що іноді бувають наслідком неправильної політики вождів.

Щодо хворобливих форм пам'яті слід зазначити, що психологія поділяє хвороби пам'яті на такі основні три типи: гіпермнезія, парамнезія, амнезія. Всі ці форми хвороби або ненормальності пам'яті можна помічати як в

* Internet-інтерв'ю з Алексом (Олександром) Даніком (США), проведене автором 28 березня 2008 р. (текст знаходиться у автора).